

Autoriter vezetők, politikai kommunikáció, identitás és csoporttagság evolúciós pszichológiai szemszögből

Átjuthatnak-e ellenvélemények a politikai meggyőződések neurális védőbástyáin?

PÓLYA TAMÁS, PhD

Pécsi Tudományegyetem / Univ. of Pécs

E-mail: tompolya@gmail.com

Abstract (Authoritarian Leaders, Political Communication, Personal Identity and Group Cohesion from the Point of View of Evolutionary Psychology)

This paper aims at revealing the inner logic of the divisive political rhetoric frequently employed by authoritarian leaders. This logic seems to rest on some evolutionarily developed proclivities of our species that helped our ancestors to efficiently organize group living yet also make group members (i.e. voters) susceptible to this damaging kind of rhetoric and willing to accept authoritarian leadership. The paper also discusses that the perception of threats increases group coherence, how this mechanism may be exploited by some authoritarian leaders to influence group members and how online technologies facilitate divisive communication. Touching on some aspects of the genetic and neural background of political beliefs, I also try to show how our inclination to resist to change our fundamental beliefs contributes to safeguarding one's identity and, consequently, encourages authoritarian leaders to turn to divisive rhetoric.

Keywords political communication; divisive political rhetoric; identity; authoritarian leadership

Rezumat (Liderii autoritari, comunicarea politică, identitatea personală și coeziunea grupului din punctul de vedere al psihologiei evoluționiste)

Studiul analizează logica internă a retoricii politice generatoare de dezbinare, folosite frecvent de liderii autoritari. Această logică s-ar putea baza pe niște trăsături umane dezvoltate de-a lungul evoluției, care au înlesnit pe de o parte viața în grup, iar pe de altă parte au determinat membrii grupului să accepte modul de conducere autoritar. Studiul analizează de asemenea modul în care percepția amenințărilor mărește coeziunea grupului, modul în care acest mecanism poate fi exploatat de unii lideri autoritari pentru a influența membrii grupului, respectiv influența tehnologiei asupra comunicării generatoare de dezbinare. Abordând anumite aspecte genetice și neuronale legate de convingerile politice, am încercat să prezint modul în care tendința de a refuza modificarea convingerilor noastre fundamentale contribuie la păstrarea identității personale.

Cuvinte cheie comunicare politică, retorică politică, identitate, amenințare, coerența grupului

1. A hamisság valóságossága és a tudományok feladata a megosztó retorikák korában

Aszúkebb és tágabb társadalmi környezetben, amelyben ma nyugat- vagy kelet-közép-európai polgárként élünk, a tekintélyelvű vezetők megosztó retorikája, illetve a politikai ferdítések s az „alternatív tényeknek” nevezett valóságfikciók és a nyilvánvaló hazugságok gátlástalan termelése olyan sűrű és szinte áthatolhatatlan, viszkózushamissággal töltötte fel a közbeszéd tereit, amilyenre az európai demokráciákban a II. világháború óta nem volt példa. Ahhoz, hogy e megosztó retorika ellen sikerrel léphessünk fel, meg kell érteni az e retorikáért felelős politikai vezetők és uszító szólamaik elfogadásának belső logikáját.

Értekezésem erre tesz kísérletet, segítségül híva társadalom- és természettudományos fogalmakat és vizsgálatokat, de főként az evolúciós pszichológia gondolkodásmódját és meglátásait. Arra kérdezek rá: Ha egy autoriter, hatalmaskodó vezető követőinek fel kell adniuk a cselekvési (vagy gondolkodási) szabadságukat, miért fogadják el mégis? Hogyan függ ez össze evolúciósan adaptív csoport-szerveződési elvekkel? Mennyire erős a politikai nézetek esetleges örökletes meghatározottsága, és milyen mély, milyen vélekedésformákhoz hasonló a neurális beágyazottságuk? Milyen, evolúciós értelemben adaptív emberi hajlamok miatt nehéz kívülről jövő érvekkel megváltoztatni az egyén politikai nézeteit? S ha a politikai meggyőződéseket védőbástyaként erős neurális és pszichés védőmechanizmusok fogják körül, akkor milyen kommunikációs stratégia adhat reményt arra, hogy az egyén nézeteitől eltérő üzenetek átjussanak e védőfalakon? Az utolsó kérdés megválaszolása meghaladná e dolgozat kereteit; jelen szövegben a megelőző kérdésekkel foglalkozom.

A válaszkísérletek előtt egy definíciós megjegyzés: a tanulmányban „autoriter”, avagy „tekintélyelvű” vezetőnek nevezem azt, akinek a csoportra vonatkozó *egyszemélyi döntéseit* az alárendelt csoporttagoknak *pusztán az illető hatalmi hierarchiában elfoglalt helye alapján kell elfogadniuk*, jellemzően (de nem szükségszerűen) a kritika vagy megkérdőjelezés lehetősége nélkül. Autoriter tehát az a vezető, aki felhatalmazva érzi magát arra, hogy a csoportra vonatkozó döntéseit egymaga hozza meg, a csoporttagok felé indoklás vagy a velük való racionális vita nélkül, s aki rendszerint elvárja vagy megpróbálja biztosítani, hogy döntéseit a csoporttagok ne kritizálhassák. E felfogás a Max Weber-i „karizmatikus vezető” fogalmának jelentős leegyszerűsítése és átértelmezése (l. Weber 1987, Csepeli 2001, illetve vö. Castelnovo et al. 2017) és egybevág azzal, ahogyan a jelen szövegben idézett tanulmányok többsége használja az erőskezű, domináns és domináló, „autoriter vezető” (*authoritarian leader*) fogalmát. Webernél a karizmatikus vezető a tradicionális, illetve legitim vezető típusával áll szemben, s jellemzője, hogy számára

„nincs »kinevezés« vagy »elmozdítás«, nincs »hivatali pályafutás« és nincs »előmenetel«. Csak elhivatottság van, a vezér sugallatára, az el-

hivatott vezér karizmatikus képességei alapján. Nincs »hierarchia«, hanem a vezér – esetleg felhívásra – közbeavatkozik, ha az ügyeket igazgató csoport karizmatikus képességei általában vagy a konkrét esetben elégtelennek bizonyulnak valamilyen feladat megoldására. Nincs »hivatali hatáskör« vagy »illetékesség«, de nem lehet elsajátítani a hivatali hatalmat valamilyen »kiváltság« alapján. [...] Nincsenek világosan elkülönülő »hatóságok«, hanem csak megbízatásuk erejéig az úr karizmájával felruházott, illetve saját karizmájuk alapján megbízott küldöncök és követek vannak”. (Weber 1987: 249, idézi Csepeli 2001, VII./4. rész).

Irányított küldöncök és követek egyetlen központi figura bűvkörében: ilyen, vagy nagyon hasonló a szinte vallásos érzülettel körülrajongott, egyszemélyi hatalomra törő jelenkori politikai vezetők világa is.

1.1. A természettudományi eredmények a társadalomtudományban: korlátok és érvényesség

A kifejtés előtt néhány szót kell szólnom jelen gondolatmenet érvényességének korlátairól is. A társadalom- és bölcsészettudományok (BTT) hagyományosan némi kételkedéssel szemlélik a sajátjuknak érzett területekre beszivárgó természettudományos kutatásokat és eredményeket (az egyik legelső dokumentációja ennek Snow 1959). A BTT képviselői gyakran szakavatatlan bebeszolásnak érzik, ha egy természettudományos (TT) vizsgálat a társadalmi világgal vagy az emberrel mint pszichés, tudatos, társadalmi lényel kapcsolatban megállapít vagy feltételez valamit, esetleg alátámasztja egy általuk eredendően humántudományi jellegűnek vélt vita egyik vagy másik álláspontját (l. például a gendertanulmányok és biológia viszonyát). Itt csak azt szeretném jelezni, hogy az efféle aggályoknak lehet alapja, mégpedig a társadalommal kapcsolatos TT-vizsgálatok inherens korlátai miatt.

Először is, a TT-vizsgálatok eredményei nem örökérvényűek, hanem falszifikálhatóak; bármikor jöhet egy, a korábbi elméleteket vagy eredményeket megkérdőjelező vagy cáfoló új vizsgálat. Ennek tudatában hivatkozom például idegtudományi eredményekre itt.

Másodsorban pedig a *társadalmi valóság* vizsgálatának „felbontása” is eltér a TT-ban. A BTT finom részleteiben, „nagy felbontásban” látja e valóságot; s érzékeny az általánostól eltérő – történetileg, kulturálisan, pszichésen – egyedi jegyekre, és az empirikusan tesztelhetetlen, „szimbolikus” fennállásokra is. A TT-kutatások inkább az egyetemes érvényű, szabályszerű s érzékszervileg megfigyelhető jelenségekkel és összefüggésekkel foglalkoznak; ezért csak *elnagyolt, vázlatos képet* tudnak adni a társadalmi valóságról. S a szabályszerű típusosság iránti érdeklődésük révén inkább általános sémákat, korlátokat, mechanizmusokat tudnak azonosítani, amelyek *statisztikai értelemben azonosítható alapesetként* vehetők figyelembe a BTT-kutatások során.

Harmadsorban, specifikusan az itt kifejtendő, politikai nézetekre is utaló gondolatmenetre vonatkozó kötöttség, hogy

„a konzervativizmus, illetve liberalizmus csak egy, habár fontos meghatározó tényező abban, hogy egy ember milyen politikai ideológiát fogad el. Ráadásul az egyén képes nagyon – ha nem is alapvetően – különböző mértékben konzervatívnak vagy liberálisnak mutatkozni, attól függően, hogy konkrétan milyen társadalmi vagy gazdasági témáról, illetve milyen kulturális vagy társadalmi kontextusról van szó. Az emberek lehetnek egyszerre konzervatívok és liberálisak is, ha különböző élethelyzeteket tekintjük, a meggyőződésük lehet hol erősebb, hol gyöngébb, ésváltozik az életkorral is; továbbá képesek arra is, hogy megváltoztassák a politikai véleményüket”. (Mendez 2017: 91).

S végül a fentiekből világosan következik, hogy jelen tanulmány pusztán *egy feltehetőes gondolatmenet*, ti. annak kifejtése, hogy milyen következtetéseket vonhatunk le *akkor, ha* bizonyos, a politikai attitűdökre vonatkozó neurológiai vizsgálatok és evolúciós pszichológiai állítások igazak. Későbbi TT-kutatások cáfolhatják ezeket az alapozó állításokat, s ezzel megkérdőjelezhetik az itt kifejtettek érvényességét.

2. A politikai meggyőződés biológiai aspektusai és kellemetlen igazsagai

A tekintélyelvű politikai vezetők elfogadásának vizsgálatakor elsősorban a humán csoportszerveződés evolúciós pszichológiai általános elméleteiből (Csányi 1999, Bereczkei 2003), újabb eredményeiből (Petersen 2016, McDermott & Hatemi 2018) és az alapvető politikai meggyőzések neurális mechanizmusaira fókuszáló kutatásokból (Kaplan et al. 2016a, Mendez 2017) indulok ki, de felhasználok az autoriter vezetők sajátosságaira vonatkozó vezetéstudományi tanulmányt is (Harms et al. 2018). E vizsgálatokból azokat az elemeket emelem ki, amelyek relevánsnak tűnnek a médiafogyasztók (választók) politikai üzenetek általi befolyásolhatóságáról folyó médiatudományi diskurzusra. Ezeket egy olyan kommunikációs sémába integrálom, amely szembehelyezhető a harcias, megosztó, tekintélyelvű kommunikációs modellel, és amelynek kulcsmozzanatai a *kompetenciát sugárzó, a békés problémamegoldást hangsúlyozó üzenetformálás*, illetve az egyszemélyi autoriter vezető ellenpárjaként *a hozzáértő, s a teljesítményével megbecsülést szerző vezető* figurája.

S bár e séma kidolgozása a tanulmány második részére marad (Pólya, 2019), az egész esszé a politikai meggyőződés és meggyőzhetőség két „kellemetlen igazságának”¹ fényében íródik. A tanulmány alapötletét is egy olyan neurológiai kutatás adta, amely élesen rávilágít a politikai kommunikációban aligha figyelmen kívül hagyható két körülményre. Jonas Kaplan és munkatársai mágneses rezonanciás képalkotási (fMR) vizsgálataikban azt találták, hogy alanyaik *a politikai*

jellegű vélekedéseiket sokkal nehezebben és lényegesen kisebb mértékben változtatták meg, mint a nem politikai jellegűeket, amikor a véleményüknek ellentmondó külső információkkal (állításokkal) szembesültek (Kaplan et al. 2016a). E vélekedésváltoztatási rezisztencia (belief-change resistance) okára utalhat, hogy alanyaik a politikai meggyőződésük megkérdőjelezésére úgy reagáltak, mintha a testi épségüket fenyegető ingerrel szembesültek volna – ti. agyuknak azon részei aktiválódtak erősebben, amelyek a fenyegető fizikai ingerek megjelenését jelzik.

Íme a két „kellemetlen igazság”: egyrészt úgy látszik, hogy az emberi agy számára a benne hordozott politikai nézetekkel ütköző vélemény túlságosan kellemetlen ahhoz, hogy a vélelmező azt könnyen elfogadja; másfelől pedig a politikai szereplők előtt is kellemetlen akadályként emelkednek a választók neurális bástyafalai, amelyeken szinte lehetetlen átjuttatni a nézeteikkel ellentétes politikai érveket és üzeneteket.

A politikai meggyőzések makacsságáról, a racionális(nak hitt) érvekkel meggyőzés hasztalan kísérleteiről mindannyian rendelkezünk hétköznapi tapasztalatokkal, s ezek anekdotikus megerősítését nyújtják Kaplanék méréseinek és felvetéseinek. Az ilyen „hitvédelem” intenzitását illusztrálja Tóth Balázs és Csányi Vilmos leírása a halál félelmetes gondolata ellen ágáló reakciókról, amelyek nagyon hasonlítanak a politikai nézetekhez is:

„[...] ha az embereknek felhívják a figyelmüket a saját halandóságukra, akkor meglévő hiedelmeiket és én-hiedelmeiket még erősebben kezdik képviselni. Védekezésképpen *felmagasztalják a hiedelmeiket igazoló csoportokat, és becsmérelve kezelik azokat, amelyek a világnézetüknek ellentmondanak.* Azonban azt sosem lehet ezekben a vizsgálatokban egyértelműen megmondani, hogy a résztvevők ténylegesen a haláltól tartanak-e, amikor a hiedelmeiket védik. Könnyen elképzelhető, hogy a viselkedésük oka csupán az, hogy *félelmet vagy bizonytalanságot élnek meg [...]*.

A megváltó hiedelmek mély pszichés igényt elégítenek ki, így különösen érzékennyé, védekezővé vagy akár agresszívvé is válhatunk megkérdőjelezésük esetén. Mindannyian fel tudunk idézni olyan esetet, amikor két barátunk, akik elvileg higgadt, józan emberek, vérre menő vitába bocsátkoztak egy politikai kérdés kapcsán. Fontos, hogy olyan rendszerekről szól ilyenkor a vita, amelyekről – már csak nagyságrendük miatt – sincs elégséges közvetlen tapasztalata igazán az embernek. Ilyen esetekben igazából nem is hiedelmek, hanem hitek kerülnek szembe egymással. Nem alaptalanok a megélt mély érzelmek: a világ rendje ugyanis a tét”. (Tóth & Csányi 2017: 5. fejezet, kiemelések tőlem, PT)

Még pontosabban – mint hamarosan látni fogjuk – a világ rendjében önmagának biztos helyet talált egyén *személyes és csoportidentitása kerül veszélybe*, s ezért igyekszik elutasítani a világ rendjének ellentmondó állításokat.

3. A csoport, a fenyegetés és a globális falu erős embere – Politika, evolúciós gyökerekkel

A jelenkori megosztó, törzsi érzelmeket szító politika sikerének koherens magyarázatát kínálják az evolúciós pszichológia elméletei. Ezek célja, hogy – a politikai viselkedés vonatkozásában is – azonosítsák az emberi pszichének a fajunk evolúciója során adaptívnak, azaz az egyén reprodukív sikerét növelőnek bizonyult vonásait és mechanizmusait. Kiindulási pontjuk az, hogy *az emberi faj gazdag, hierarchikusan szervezett csoportérettel rendelkezik*, és számos olyan hajlamunk fejlődött ki, amely a csoportok fennmaradását, összetartását, hatékony működését, a megfelelő vezetők kiválasztását, illetve az irántuk érzett lojalitás-érzés létrejöttét segítették (Csányi 1999, Bereczkei 2003). A csoportban élés gyökerei mélyre nyúlnak: a főemlősök körülbelül 52 millió éve kezdtek csoportokat alkotni, s 16 millió évvel ezelőtt jelentek meg a hím-nőstény párok, illetve az egy hím köré szerveződő háremek (Shultz et al. 2011). Az emberféléknek a többi főemlőstől elkülönülő ágon fejlődése kb. 6-8 millió évet tesz ki, s ezzel együtt járt az összetett csoportéletre – például komplex társadalmakra – jellemző „politikai” hajlamok (vezető, követők, többszintű hierarchiák) kialakulása, illetve finomodása is.

Fajunk csoportban élési hajlamait figyelembe véve könnyebben érthetővé válik a kortárs gyakorlatban a megosztó politika térnyerése, az „erőskezű” vezetők népszerűsége, a politikai szólások agresszívabb hangvételűvé válása, s az is, hogy a közösségi média miképp segíti az erejüket demonstrálni igyekvő vezetőket. E szakaszban e négy kérdéssel foglalkozunk: a csoportszerveződés és a vezető figurája (3.1.); a fenyegetés jelentősége a csoportösszetartásban (3.2.); a technológia facilitálószerpe a vezető kommunikációjában (3.3.); a politikai meggyőződések genetikai és neurális háttere (3.4.).

3.1. A csoport szerveződése és vezetője

Az evolúciós pszichológia szerint a fajunk egyedeiben jelenleg működő és tapasztalható pszichés együttes s azon belül a politikai viselkedéshez kötődő érzelmek és attitűdök zöme *ökológiai értelemben észszerű*, azaz az emberi faj fejlődése során egymást váltó ősi körülmények között hasznosnak bizonyult a felmerülő problémák – párválasztás, vadászat, gyereknevelés, együttműködés, csalók és visszaélők kiszűrése stb. – leküzdésében. A hasznosság *adaptív, alkalmazkodó jellegként* értendő: a jelenleg hordozott pszichés mozzanatok nagy része a korábban kifejlődött alternatíváinál jobban megfelelt a mindenkori szelekciós nyomásoknak (az adott környezetben megjelenő, leküzdendő kihívásoknak), s ezzel hosszú távon növelte a hordozói rátermettségét (fitness), ami az utódok ivarérett korig

történő sikeres felnevelésében mérhető (reprodukciós siker). E felfogásban a jelenlegi ösztöneink, hajlamaink és érzelmeink az utóbbi néhány millió évben 20–100 fős, főként rokonokból álló csoportokban élő elődeink társas körülményeire vannak hangolva (Csányi 1999, Tooby & Cosmides 2015).

A kortárs politikai tevékenység mögött is felfedezhetjük az egykor – s esetleg jelenleg is – adaptív mechanizmusokat. Például a politikai szereplők részéről a riválisok leszólását és ócsárlását értelmezhetjük a saját vezetői alkalmasság érzékeltetéseként, a katonai felvonulásokat pedig a fizikai erő fitogtatásához hasonló, a csoporton kívülieket elrettentő, a csoporttagokat megnyugtató demonstrációként. A látványos politikai cselekvések (beszéddek, találkozók, nagykövet berendelése...), a politikusok érzelmileg hevített beszédmódja vagy az összetartozását jelző szimbólumok használata (egységes öltözet, jelvény, zászló...) eszerint olyan, adaptív érzelmi mechanizmusokat beindító stratégiák, amelyek célja *a támogató csoporttagok mozgósítása* vagy ellenkezőleg, *a riválisok s támogatóik kedvének a letörése és mozgósításuk megakadályozása* (Petersen 2016: 1087).

A politikai vezetők szerepe is értelmezhető az alkalmazkodás terminusában. Az emberi társadalmak és csoportok túlnyomó többsége hierarchikusan szerveződik, bennük magasabb és alacsonyabb státuszú tagokkal. E tagolódás univerzális elterjedtsége önmagában is valószínűsíti adaptív jellegét. A hierarchikus berendezkedésből fakad, hogy *a csoporttagok közül nem lehet mindenki vezető* (Smither 1993, Hogan & Kaiser 2005). Az egész csoport olajozott működését elősegíti, s az egyes tagok számára szelektív előnyt hoz, ha a nem vezető státuszú csoporttagok kisebb-nagyobb mértékben és bizonyos helyzetekben hajlandóak alávetni magukat a vezető akaratának, ahelyett, hogy ágálnának ellene vagy folyamatosan megkérdőjeleznék a hatalmát (Harms et al. 2018: 108). Az ilyen részleges behódolási hajlam tehát adaptív; ezért van *a hatalmi tekintély kérdőre nem vonásának hajlama egy bizonyos mértékig kódolva* érzelmi felépítésünkben és együttműködési képességünkben (vö. Csányi 1999, Castelnovo et al. 2017). A humán csoportok tagjai intuitívan elfogadják, hogy munkamegosztás van a vezető és követői között, s hogy a kollektívát érintő politikai rutinfeladatok elvégzését delegálják az általuk megfelelőnek tekintett vezetőre, amivel részlegesen lemondanak a döntési képességükről (Hibbing & Theiss-Morse 2002, Petersen 2016).

A vezető és követői közötti munkamegosztás hajlama azonban megnyitja az utat az autoriter vezetők megjelenése, illetve elfogadásuk előtt is. Ahogy utaltam rá, tekintélyelvű vezetőnek tekintem azokat, akinek a csoportra vonatkozó *egyszemélyi döntéseit az alárendelt csoporttagoknak pusztán a hatalmi hierarchiában elfoglalt helye alapján kell elfogadniuk*, jellemzően a kritika vagy megkérdőjelezés lehetősége nélkül. Akár tényleges felhatalmazást kap e viselkedésre a csoporttagokról, akár csak a küldetéstudata irányítja, az autoriter vezető felhatalmazva érzi magát arra, hogy a csoportra vonatkozó döntéseit egymaga hozza meg, a csoporttagok felé indoklás vagy a velük való racionális vita nélkül. E szóhasználat egybe-

vág a jelen szövegben idézett tanulmányok többségének szó- és fogalomhasználásával (l. „domináns vezető”, „autoriter vezető”, „tekintélyelvű vezetés”).

A vezetéstudományi és evolúciós pszichológiai kutatások szerint a tekintélyelvű vezetési stílus igen elterjedt a humán csoportokban, vélhetően azért, mert néhány vonatkozásban előnyt jelent a csoport és az egyéni tagok számára. Nevezetesen, a csoportok összetartóbbak és tartósabbak, ha rendelkeznek a többség által elfogadott, konzisztens érték- és szabályrendszerrel, amelyet a tagjaiknak be lehet és kell tartani, illetve a tagokkal a betartását kikényszeríteni, akár agresszió és retorzió árán is. A hatalmi tekintély elfogadásának része, hogy a tagok hajlamosak legyenek büntetni a csoport normarendszerétől elhajlókat, illetve az azokat megtagadókat. Az együttműködés is javul azáltal, hogy a tagok a saját érdekeiket alárendelik a csoportérdekeknek, és elfogadják a vezető döntéseit. Továbbá, a tekintélyelven szervezett csoportokban a tagok kiélezettebben figyelnek a csoportbeli csalókra, illetve a csoporton belüli és kívüli fenyegetésekre, ami szintén növelheti a túlélési esélyeiket (Kessler & Cohrs 2008, Van Vugt, Hogan, & Kaiser, 2008, Johnstone & Manica 2011, Harms et al. 2018).

A tekintélyelvű vezető gyakrabban jelenik meg a kollektivista értékeket valló kultúrákban, különösen, amelyekre a *vertikális kollektivizmus* jellemző (Kimmelmeier et al. 2003). Utóbbiakban jelentős státuszkülönbségek vannak a csoport tagjai között (akár óriási anyagi vagy hatalombeli egyenlőtlen-ségek), ám *e különbségeket elfedi az egy csoporthoz tartozás érzete*. A vertikálisan kollektivista kultúrák tagjai között az összetartozás erősebb ott, ahol a csoporton kívüliek (*out-group*) iránti ellenségeskedés is jelen van (Kimmelmeier et al. 2003, Harms et al. 2018).

A külső fenyegetés katalizáló hatásával összefügghet, hogy a tekintélyelvű vezető a híveit részlegesen megfosztja ugyan az önállóságuktól, cserébe viszont a léte s a neki tulajdonított erő a hívek számára biztonságot nyújt, annyira, hogy a hatékonynak észlelt vezetés *csökkenti a követők stressz-szintjét* s növeli a szubjektív jóllétüket (Harms et al. 2017, 2018). Vezetépszichológiai vizsgálatok jelzik, hogy a csoporttagok kötődése a vezetőhöz akkor erős, ha úgy hiszik, hogy *számíthatnak segítségére*, közelebbről arra, hogy szükség esetén érzelmi és materiális támogatást tud nekik nyújtani. A vezető perceptált erejének elengedhetlenségét mutatja, hogy pontosan a vezetőhöz kötődésnek és a támogató magatartásába vetett hitnek a mértéke társítható leginkább a csoporttagok stressz-szintjének csökkenésével (Harms et al. 2017).

Harmsék szerint a tekintélyelvűség különböző vizsgálatai egybehangzóan állítják, hogy a tekintélyelvű vezetés iránt elfogadóbb embertársaink „többnyire olyan, sérülékeny és függő egyének, akik szándékosan adják fel az autonómiájukat, s bizonyos mértékben az önállóságukat is, hogy a biztonságérzetüket megőrizhessék egy általuk kaotikusnak és veszélyesnek észlelt világban” (Harms et al. 2018: 109). Ennek valószínűsíthető oka, hogy „egyszerűen szólva, a legtöbb ember inkább az autokráciát választja, mint az anarchiát” (uo.). Így azon sem lepőd-

hetünk meg, hogy egy csoport tekintélyelvű, *önkényeskedő vezetőjének megítélése nem egyértelműen negatív*: bizonyos helyzetekben egyszemélyi hatalma és párbeszéd-képtelensége ellenére is tűnhet a csoport értékes figurájának (Ludeke 2016). A tagok által veszélyesnek észlelt körülmények között ezt a pozitív viszonyulást a fenti összefüggésrendszer érthetővé teszi.

3.2. Felkorbácsolható törzsi érzelmek és a fenyegetés mint kulcsmozzanat

Ezzel elérkeztünk a jelenkori politikai retorika központi elemeként szolgáló „fenyegetés” fogalmához és törzsi hovatartozásokat hangsúlyozó jellegéhez. Az evolúciós pszichológiai felfogást politológiai meglátásokkal ötvöző írásukban Rose McDermott és Peter Hatemi mutat rá, hogy a kortárs politikusok egy része a modern társadalom problémáit ugyanúgy *törzsi (csoport) érzelmekre hagyatkozva* próbálja rendezni, amiként tették vadászó-gyűjtögetőelődeink (McDermott & Hatemi 2018). Állítják, hogy valójában a megoldandó problémák is ugyanazok, legfeljebb a felszínen mutatkoznak másnak az eltérő földrajzi és történelmi sajátosságoknak köszönhetően. A rendezendő konfliktusok jellemzően az erőforrások elosztásával, a saját csoport (*in-group*) védelmével, a csoporton kívül állók (*out-group*) diszkriminálásával, illetve a szex és az utódnemzés szabályozásával kapcsolatban alakulnak ki (McDermott & Hatemi 2018: 2).

E konfliktustípusokat valóban megtaláljuk a jelenkori politikában is. Például a pénz mint az egyik legfontosabb jelenkori *erőforrás újraelosztása* jegyében van, ahol a nemzeti tőkésosztály létrehozatalának szükségességére hivatkoznak, vagy eltűrik a messze túlárzott állami közbeszerzéseket és a legfőbb vezető családjának és baráti körének rekordsebességű gazdagodását.² *A saját csoport védelmének és a kívülállók diszkriminálásának* vágya meghatározhatja a bevándorlással és migrációs folyamatokkal kapcsolatos vitákat vagy a szomszéd államokhoz való diplomáciai és retorikai viszonyulást. *A szex és az utódnemzés szabályozását* illetően említhetjük az abortusz esetleges tiltását, a sokgyerekes családmodell propagálását, a gyermekvállalást ösztönző állami támogatásokat mint az erőforrás-elosztás módosítására irányuló kísérletet, vagy a melegellenes kirohanásokat mint megőrzési törekvéseket: mindezekkel a vezető réteg *a csoporttagok reprodukciós gyakorlatát és szexuális életét igyekszik befolyásolni* adminisztratív vagy megfélemlítő erővel.

A csoporthoz tartozás igénye, a saját csoport és a csoporton kívüliek megkülönböztetése a szociálpszichológia tételei szerint nem eredendően kedvezőtlen tulajdonságunk, pszichésen szükséges és előnyös az egyén számára (Tajfel 1982). Ugyanakkor a különféle csoportok együttélését megnehezíti, hogy a saját csoport felé a tagok erőteljes attribúciós torzítással fordulnak, s viselkedésüket nagylelkűbben, pozitívabban értékelik, mint a csoporton kívüliekét. Az utóbbiakat kritikusan és negatívabban szemlélik és hajlamosak homogén tömegként – mintsem külön-külön egyének csoportjaként – észlelni (Smith & Mackie 2001, 2015). Ráadásul *a csoporthoz tartozás érzelmi mechanizmusai nagyon könny-*

nyen működésbe hozhatók. Amint egy csoporttag más csoport jelenlétét észleli (kevés inger is elegendő), érzelmileg fokozottabban azonosul a saját csoportjával (Mackie & Smith 2001: 326). Például amikor homogén angolszász, fehér lakosságú bostoni kerületekbe (USA) spanyol ajkú közreműködőket küldtek, hogy a munkába indulók között várakozzanak, és spanyolul beszélgessenek a vasútállomás peronján, a megkérdezett fehérek *már három nap alatt mérhetően kizáróbb hajlamúvá váltak* a – csoportjukon kívül állónak perceptált – mexikói (azaz spanyol ajkú), de általában a bevándorlókkal szemben is (Enos 2014). Egy másik idevágó amerikai vizsgálatban kaliforniai fehér, pártfüggetlen szavazók kétféle kérdést kaptak: (A) tudják-e, hogy Kaliforniában a fehérek és nem fehérek arány már átbillent a nem fehér lakosok javára, illetve hogy (B) az USA-ban a spanyol ajkúak aránya már körülbelül ugyanakkora, mint a feketéké. A (B) kérdés nem aktiválta a fehér csoporttagságot, az (A) kérdés igen. Az (A) kérdést kapók, s különösen az USA nyugati részén élők körében, ahol aránylag több a nem fehér lakos, jelentősen megnövekedett a konzervatív értékeket képviselő republikánus párt támogatása iránti hajlam (Craig & Richeson 2014a: 1190). Egy másik vizsgálatban azon fehér alanyoknál, akikkel azt tudatták, hogy „az Egyesült Államok lakosságában a jelenlegi nem fehér kisebbségek többségbe kerülnek 2042-re”, felerősödtek a nem fehér kisebbségi csoportok elleni attitűdök (Craig & Richeson 2014b). A kutatók szerint az alanyok a szűkebb környezetükben tapasztalható demográfiai változásokat *a csoportra irányuló fenyegetésnek észlelik*, s ez vezet a kisebbségek iránti negatívabb attitűdökhöz. E változások aligha racionális megfontolás eredményei, sokkal inkább önkéntelen érzelmi reakciók. Ám könnyen magyarázhatók, ha abból indulunk ki, hogy a politika elsősorban nem a gondolatok vitája, hanem *a csoportérdekekről, csoporttagságról és identitásról szóló küzdelem* (McDermott & Hatemi 2018).

A kortárs nyugati politika megosztó figurái bátran ki is használják a megszólítandó szavazók evolúciósan kialakult igényeit.³ A „mi” és „ők” szembeállításnak retorikája felkorbácsolja a csoporthoz tartozás zsigeri vágját (Kurzban & Leary 2001), s amennyiben a választókkal sikerül elhítenni, hogy egy külső csoport fenyegeti a saját csoportjukat, akkor ösztönösen felerősödik a csoportértük és a készítésük arra, hogy a saját csoportjukat megvédjék (Duckitt 2006). *A megjelentett fenyegetésnek nem kell közvetlennek vagy ténylegesen létezőnek lennie*, elegendő beszélni róla (McDermott & Hatemi 2018: 4), így különféle „válságok” képzetét, a hamis ellenségképet pusztán szóbeszéddel létre lehet hozni és fent lehet tartani. S ha egy csoport tagjai fenyegetve érzik magukat, akkor a politikai beállítódásuk jobbra tolódik (Haidt 2008, Lewis & Bates 2013). Ha a fenyegetések ténylegesen és hosszan fennállnak, akkor az adott csoport a leküzdésük érdekében a tekintélyelvű normák elfogadása felé fog sodródni, ami az evolúciós pszichológiai értelmezés szerint adaptív fejlemény (Harms et al. 2018: 108). Ennek az eltolódásnak az lehet az oka, hogy fajunk evolúciós története során annyira gyakoriak voltak az erőforrásokat (pl. a táplálékot és szexuális partnereket) érintő külső vagy belső fenyegetések, hogy a csoportösszetartás megőrzésére vonatkozó szelekciós nyomás óriásira nőtt. Ennek felel meg a tekintélyelvűsége hán-

golódás, mivel növeli a csoportkohéziót és a csoporttagok együttműködési hajlamát (Van Vugt 2006, Von Rueden & Van Vugt 2015). Ami a vezetőválasztást illeti, a csoporttagok előnyben részesítik a domináns, erőskezű, autoriter vezetőt a békés, egyezkedő vezetővel szemben *addig, amíg a fenyegetés fennáll* (Castelnovo et al. 2017; Kakkar & Sivanathan 2017). Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a tekintélyelvű vezető(jelölt)nek a hatalom megszerzése vagy megtartása végett kifejezett érdeke, hogy a csoporttagok a vélt vagy valós fenyegetések félelmében éljenek. Ez egy csapásra érthetővé teszi a félelemre apelláló politikai retorikát.⁴

3.3. A kommunikációs technológiák facilitáló szerepe: közvetlenség és az intézmények kikerülése

Mindezek ellenére a gyakran fenyegető víziókra épülő jelenkori politikai propaganda aligha lehetne sikeres a szavazók hatékony elérése nélkül. Rose McDermott és Peter Hatemi a Donald Trump-féle intenzív közösségi médiahasználatra (Twitter) is utalva, a populizmus sikerét két fő okra, egyrészt a politikusok rendelkezésére álló *online technológiáknak a kommunikációt megkönnyítő képességére*, másrészt a politikusi megszólalásokat és általában vett politikai gondolkodást korábban erősen *szabályozó és korlátozó tényezők* (elit, tömegmédia s más intézmények) *kikerülésére*, illetve e tényezők szerepének meggyengülésére vezeti vissza.

A közösségi médiumok térnyerését követően a 2010-es évekre a fejlett demokráciákban a politikai cselekvés leginkább látható aktorai az egyéni politikai vezetők és vezetőjelöltek lettek, akik *az online felületek hamis közvetlenségérzetét kihasználva*, visszatérhettek a törzsi közösségek összetartásában hasznos, személyes hangvételű, érzelmileg telítettebb beszédmóddhoz.⁵ A fejlett világban az internethasználat viszonylagos olcsósága révén ezek a személyes megszólalások-kinyilatkoztatások majdnem a teljes népeiséget elérhetik (jóllehet a televízió szerepe is jelentős, l. Newman et al. 2018, Mérték 2018, Polyák, Szávai & Urbán 2019). „E technológiai újdonságoknak hála egyetlen személy közvetlen párbeszédet folytathat emberek millióival, az elit bármiféle befolyása vagy szabályozó közbelépése nélkül, s még hozzá valós időben, mintha csak egy szobában tartózkodnának.” (McDermott & Hatemi 2018: 5). Ennélfogva a szavazóknak nincs többé szükségük arra, hogy az állami intézmények vagy a tömegmédia közvetítésével és segítségével értelmezzék a kormányzáshoz és a politikához fűződő viszonyukat, illetve a társadalmi létből fakadó jogait és a felelősségeiket. Az online kommunikációs csatornákat biztonsággal kezelők hatalmas tömegei tekintik irányadónak a politika eme, a hagyományos tömegmédiában megszokottnál számukra hitesebbnek, „elitmentesebbnek” és személyesebbnek tűnő formáit.

Bár McDermotték nem fejtik ki részletesen, e kommunikációs megoldások formai és tartalmi vonatkozású pszichológiai trükkökkel is élnek. Formai különlegességük, hogy *a kommunikációs közvetlenségérzetet imitáló kontextuális és nem verbális jegyeikkel* – a címzettek sűrűn, privát (számítógépes) környezetük-

ben, egyedileg azonosítható, gyakran a profilképéről a „szemükbe néző” feladótól kapják az érzelmileg telített, esetleg kifejezetten indulatos üzeneteket – *becsapják, eltérítik* az evolúciósan kifejlődött, az eredetileg kis létszámú közösségekben zajló politikai cselekvésekre hangolt *érzékenységeinket*. Emiatt a címzettek reflektálatlan, önkéntelen első reakciója az lesz, hogy személyesen nekik szóló, autentikus megszólalásokat hallanak a szinte mellettük álló embertől. Ezt egészítik ki a *tartalmi sajátosságok*: az üzenetek magas érzelmi hőfokát sorolhatjuk ide is, elsősorban azonban a csoporttagságra, a saját csoporthoz tartozás fontosságára utaló „mi” és „ők” különbségét hangsúlyozó verbális retorika az a kulcsinger, amely aktiválja a csoporthoz tartozással kapcsolatos érzelmi mechanizmusokat.

McDermotték gondolatmenetét példázhatja a jelenlegi amerikai elnök, Donald J. Trump szónoki tevékenysége, aki a Twitter közösségi oldalon egyéni meggyőződéseinek hangot adva, szerényen szerkesztett őszinteséggel és látszólag a diplomáciai kar ellenőrzése nélkül kiáltja szanaszét nemegyszer haragtól izzó(nak tűnő) üzeneteit közel 63 millió követőjének.⁶ A választók ilyen tömeges és közvetlen megszólítása és általában a közösségi médiumok széles körű használata a politikai üzenet- és eszmecsere céljából önmagában még a demokratikus politizálás dicséretes fejleménynek is számíthatna, ám McDermott és Hatemi szerint *komoly veszélyt jelent* a fennálló politikai és társadalmi berendezkedésre (2018: 5). Aggodalmaik a megváltozott körülmények között aktivált ősi mechanizmusok működésbe hozásának *ellenőrizetlenségével* és *kiszámíthatatlanságával* kapcsolatosak.

Evolúciós szemszögből nézve *a legfőbb kihívást* az jelenti, hogy a kiscsoportos társas környezetre adaptálódott személyközi és politikai képességeket, hajlamokat és érzelmi hangoltságokat a politikai üzenetformálók és a megszólítottjak *a digitális kor online körülményeihez igazítsák*. A megváltozott ökológiai fülkékben – ez utóbbi a faj fennmaradása szempontjából releváns környezeti tényezők összessége – módosultak a korábban adaptívnek bizonyult tevékenységek és reakciók kimenetelei is. *A politikai megszólítás színtere* a korábbiakhoz képest (szűk csoport, törzs, falu) *óriásra nőtt* (vö. az online elérhető tömegek), s ezzel a politikai cselekvés olyan *léptékváltáson* esett át, ami számos szándékolatlan és előre nem látható következményhez vezethet és vezet is. Az egyik ilyen probléma, hogy az online politikai kommunikátorok elindítják, de *nem mindig tudják uralni a kiterjedt kommunikációs folyamatokat*, elveszthetik felettük az irányítást: az egyéni politikai szereplők vagy egyéb kisebb társadalmi súlyú aktorok óriási személyközi hálózatokat érnek el, s ezzel *átláthatatlanul és aránytalanul nagy befolyásra* tesznek szert az e hálózatok tagjainak mozgósíthatóságát meghatározó *társadalomértelmezési narratívák alakításában*. Az egész társadalomra kiterjedő narratívaképzés korábban *intézményesen szabályozott és felügyelt formában* a nagy államok vagy jelentős társadalmi aktorok kiváltsága volt. A neolitikumot megelőző időkben pedig csak kisebb, száz főnél kevesebb főt számláló közösségekben zajlottak – azaz nem hathattak tömegekre – a politikainak tekinthető te-

vékenységek (mint a csoporthierarchián belüli helyezkedés, erőforrások elosztása, a csoport vezetése stb.).

Egy másik kihívás, hogy az online kommunikálás tömeges jellege *megnehezíti a csoporttagok közti kooperáció fenntartását*, s mivel a kisebb csoportokat könnyebb összetartani, *a túl nagy csoportok széthasadozhatnak* (McDermott & Hatemi 2018: 6). Hatemiék meglátása a multikulturális Egyesült Államokban azért is helytálló, mert az érzelmileg telített, megosztó retorika könnyedén kikezdi az olyan nagyobb csoportok, mint „az amerikaiak”, „a nemzet” egységét, s azonbélül csakhamar elkezdenek szétfeszülni a szűkebb csoporttagságokkal kapcsolatos választóvonalak (republikánusok vs. demokraták, fehérek vs. kisebbségek, bevándorlók vs. helyiek). Hasonló szakadási jelenséget látunk Nagy-Britanniában a Brexit-folyamat mentén (távozás- vs. maradáspártiak), de még egy magyarországnyi méretű csoport is sikeresen megosztható a „mi” és az „ők”(egyik „tábor”, másik „tábor”) közötti különbségre hangolt emocionális retorikával. E hasadásokat elősegíti – s ez része a megváltozott körülményekből, azaz a fülkeváltozásból fakadó említett kiszámíthatatlanságnak, illetve a technológiai facilitálásnak –, hogy a közösségi médián keresztül elért választók *akár a politikai üzenetek feladójának szándékaitól függetlenül is* (esetleg a valódi feladó kilétét nem is ismervén) elkezdenek a saját csoportjukra irányuló fenyegetést észlelni-érezni, s valamilyen külső csoportot azonosítanak veszélyforrásként. Ugyanakkor a kortárs Magyarország példája mutatja, hogy ehhez még online médiára sincsen szükség, a politikai meggyőződés alapján összetartó csoportok belső kohéziójának növelése, illetve e csoportok egymással szembefordítása a hagyományos tömegmediális eszközök (elektronikus média, sajtó, óriásplakátok) intenzív és propagandisztikus használatával is elérhető.

Jóllehet a csoportellentétek szítása is romboló hatással van a nyugati demokráciák működésére, feltételezhetjük, hogy megközelítőleg ugyanekkora bajt okoz, hogy a megváltozott ökológiai fülkében a korábban adaptívnek bizonyult, acsoportbeli politikai tevékenységgel kapcsolatos *evolúciós „fékek és ellensúlyok” rendszere sem működik megfelelően*. A prehistorikus közösségekben *a csalók, visszaélők detektálása* szükségszerű volt a csoport hatékony működésének fenntartásához, s hatékonyan működött is. A vadászó-gyűjtögető népeknél a hatalmával visszaélő (pl. önző, mohó, a tagokkal nem törődő) vezető e tulajdonságait, illetve az önmagának szerzett erőforrásokat képtelen volt elrejtteni, így a csoport számára hátrányos tevékenysége hamar világossá vált a csoporttagok előtt, akik szankciókat fogantatosítottak ellene, melynek formája lehetett az engedetlenség, a leváltás vagy a kivégzés (Boehm 1999).

Ellenben amikor a tömegtársadalom tagjai – a ténylegesen fennálló körülmények, illetve a politikai retorika hatására – a csoportjukat veszélyeztető külső fenyegetést észlelnek, s elfogadják az autoriter vezetőt, hogy profitálhassanak az ekképpen várhatóan megszilárduló rendből és biztonságból, a kiterjedt csoportméret és a vezető közvetlen jelen nem léte okán *a csalók detektálásának mecha-*

nizmusait nem tudják eléggé hatékonyan működtetni. Ez akkor okoz gondot, ha a tekintélyelvű vezető ténylegesen kártékonyan, például a csoport erőforrásait a saját javára fordító módon viselkedik.⁷ Miért nem veszik ezt a csoporttagok észre? A legáltalánosabb oka ennek az, hogy *a jelenkori társadalmak túlságosan összetettek* ahhoz, hogy működésüket és irányításukat a társadalom tagjai teljes vagy akár jelentős mértékben is átlássák és megértsék (Tóth & Csányi 2017, 4. rész) – ennek hiányában pedig egy visszaélő vezető esetleges inkompetenciáját sem könnyű felismerni. Másrészt a modern társadalmakban a legfőbb erőforrás – *az anyagi javak – mértéktelen halmozása könnyedén elrejthető* a társadalom többi tagja elől (vö. offshore számlák, strómanok által birtokolt cégek). Harmadrészt a csoporttag hívek éberségét elaltathatja az autoriter vezető részéről az online és elektronikus kommunikációval biztosított *hamis személyesség és törődés érzete*, negyedrészt elterelheti a figyelmüket a *felkorbácsolt fenyegetettségérzés*. Végül pedig a hívek a megfelelő propaganda és a mesterségesen szított fenyegetettségérzet hatására *hihetik* a vezető és szűk körének mértéktelen erőforrás-halmozását (azaz a csoporttól való zabolátlan lopást) *a csoport – például nemzet – építésének*, illetve a csoport hatékony védelméhez szükséges, végső soron minden csoporttag számára hasznos mozzanatának. A tömegtársadalmak visszaélő, parazita politikusai meglátásom szerint e tényezők miatt kerülhetik el a lelepleződést és a büntetést; egyszerűen mert a prehistorikus körülmények között „a csalók azonosítása a kisebb lélekszámú közösségekben könnyebb volt, és azon vezetőket, akik nem szolgálták a támogatóik javát, vagy aránytalanul sok erőforrást vettek el maguknak, a híveik leváltották, [vagy a *decapitated* elsődleges jelentésében:] lefejezték” (McDermott & Hatemi 2018: 6).

3.4.A politikai meggyőződések biológiai háttere

A politikai attitűdök megváltoztathatóságának, a meggyőzés, azaz a politikai „hittérítés” esélyeinek felmérése szempontjából lényeges kérdés, hogy a politikával kapcsolatos beállítódások hátterében állnak-e genetikai és neurális tényezők, illetve hogy ezek milyen mértékben határozzák meg az egyén meggyőződéseit.

3.4.1. Genetikai tényezők az attitűdformálódásban – a sok és a kevés

Egyes genetikai kutatási eredmények alátámasztják a nézetet, miszerint a politikai attitűdök *mérsékelten örökletesek*, de a genetikai tényezők jelentős mértékben járulnak hozzá a politikai értelemben konzervatív beállítódás elfoglalásához (Ebstein et al. 2015: 2). Az egyik legmeggyőzőbb adat egy nagymintás (közel 30000 fő) amerikai ikervizsgálatból származik. Eszerint a konzervatív attitűd örökletességének becsülhető mértéke egyiptetjű ikrek esetében a férfiaknál 64,5%, nőknél 44,7% (Eaves et al. 1999: 77). De hasonlóan magasnak becsülik a vallásos beállítódás örökletességének mértékét is; az egyiptetjű férfi ikrek esetében 61,6%-ra, a nőknél 37%-ra teszik (uo.). A beállítódások részben örökletes jellegére utal, hogy e vizsgálatban „minden, az egyiptetjű ikrektől származó adat-

ban kimutatható korreláció mértéke meghaladja a kétpetéjű ikrektől vagy testvérektől származó adatokban kimutatható, neki megfelelő korreláció mértékét” (Eaves et al. 1999: 71). Azaz, ahol egyezik a génkészlet (egypetéjű ikrek), ott magas a korreláció, s gyakrabban fordul elő hasonlóság a két testvér beállítódása között; ahol viszont van génkülönbség (kétpetéjűek), ott ritkább az attitűdegyezés. Örökbe fogadott ikrek vizsgálata azt mutatja, hogy az egypetéjű ikerpárok tagjainak tekintélyelvű beállítódása közötti korrelációs együttható 0.60 felett volt, attól *függetlenül*, hogy külön-külön (0.63) vagy együtt (0.69) nevelkedtek, míg kétpetéjű ikreknél ilyen mértékű hasonlóság nem volt kimutatható: az együtt nevelkedetteknél 0.42, a külön nevelkedettek kétpetéjű ikreknél 0.00 volt az együttható (McCourt et al. 1999).

Pszichológiai oldalról erősíti meg a *tekintélyelvű, konzervatív és vallásos beállítódás közös pszichés és genetikai eredetének* feltételezését Steven Ludeke és munkatársainak kérdőíves kutatása, amely szerint három beállítódás az egypetéjű ikreknél jelentős mértékben korrelál az ikertestvér megfelelő attitűdjével, míg a kétpetéjű ikrek körében jóval kisebb az együttjárás: a tekintélyelvű attitűd esetében 0.51 vs. 0.10 (mindig a második érték a kétpetéjű ikreké), a konzervativizmus esetében 0.53 vs. 0.36, a vallásos beállítódás esetében 0.50 vs. 0.02 együtthatójú korrelációt állapítottak meg (Ludeke et al. 2013: 378). Ludekéék a tekintélyelvű, a konzervatív és vallásos beállítódás hármását Koenig és Bouchard (2006) nyomán a *hagyományos erkölcsi értékek triádjának* (*Traditional Moral Values Triad*, TMVT) nevezik. E három attitűdöt a „tradicionalizmus” (hagyományelvűség) látnens személyiségvonásra vezetik vissza, s feltételezik, hogy e három beállítódás csak különböző kifejeződése ennek a személyiségvonásnak.

E triádról gondolkodva Koenig és Bouchard (2006) evolúciós pszichológiai alapokon egy olyan *absztrakt, az engedelmességre és a tekintélytiszteletre készített emberi hajlamot* tételez, amely kifejeződik a *családi élet, a társadalom* vagy általában a *világ* rendjének preferált szerveződésében, tehát több terepen is (2006: 34sk). E predispozícióra jellemző vélekedéselemek: a gyerekek engedelmeskedjenek és tiszteljék a tekintélyt (tekintélyelvűség, családi szint); az abortusz vagy a halálbüntetés helyes (konzervatív attitűd, társadalmi szint); a minket körülvevő világ nem kaotikus, s van ura, az életnek pedig a hittételekből levezethető értelme (vallásosság, a világmindenség szintje). A két kutató sugallata szerint a három szint rokon jellegét implicite mások is felismerhették, amit jelez, hogy a rájuk vonatkozó kérdések hol a tekintélyelvű, hol a konzervatív, hol a vallásos attitűdök pszichológiai vizsgálataiban használt mérőeszközökön bukkannak fel. Koenig és Bouchard sarkalatos állítása az, hogy a TMVT pszichés magjában egy arra irányuló készlet vagy elvárás áll, hogy „*valamiféle rend, ellenőrzés vagy szerveződés uralja az ember életének fontos elemeit*” (2006: 35, kiemelés tőlem, PT). Ahogy Ludeke és munkatársai összefoglalóan fogalmaznak:

„E felfogásban a hagyományelvűség lényegi jellemzője, hogy az egyén a társadalmilag létrehozott tekintélyek felé orientálódik, és hogy akik erősebben hagyományelvűek, azok pozitívan és engedelmesen re-

agálnak ezekre a tekintélyekre és szimbólumaikra. A tradicionalizmust tehát olyan attitűdöket megalapozó hajlamnak fogjuk fel, amely beállítódások a különféle – politikai, vallásos vagy családon belül – fennálló tekintélyekkel kapcsolatosak”. (Ludeke et al. 2013: 375)

A számunkra fontos mozzanat a *tekintélyelvűség, a vallásosság és általában valamiféle rendpártiság összefonódása* – amit bizonyos mértékig az idegtudományi kutatások is alátámasztanak (3.4.2.).

De végül is mit szűrhetünk le a fenti adatokból a politikai beállítódások örökletességével s esetleges genetikai meghatározottságával (akár megváltoztathatatlanságával) kapcsolatban? Egyfelől világos, hogy általában a politikai attitűdök, illetve specifikusan a tekintélyelvű attitűd *genetikai mozzanatai nem mindenhatóak*: az egypetűjű ikrek politikai beállítódásai között mért 0.50–0.69 együtttható-jú korreláció egyszerre sok és kevés. Kevés, mert távol van a százszázalékos megegyezéstől; azaz a megegyező génkészletű párok tagjai felvehetnek egymástól eltérő politikai attitűdöket. De meglehetősen sok is, ha a kétpetűjű ikrek jóval alacsonyabb (0.02–0.42) korrelációs mértékeihez viszonyítjuk – amelyek egyértelműen jelzik, hogy *az egyén génkészletének van szerepe a politikai attitűdjei formálódásában*. Ugyanakkor ha a genotípus befolyásolja is az egyén általános politikai orientációját, az nem terjed ki a specifikus pártpreferenciákra (Alford et al. 2005). A tisztábban látáshoz tehát további vizsgálatok szükségesek. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy *a genetikai adottságok hathatnak akadályként a politikai vitákban* és a választási kampányok során: ha és amikor az egyén génei befolyásolják a politikai meggyőződéseinek ilyen vagy olyan pólus felé tolódását, akkor nem biztos, hogy e beállítódásokat „kívülről”, akár racionális, akár érzelmi alapú érveléssel meg lehet változtatni.

3.4.2. A neurális védőbástyák és a fenyegetés

Az egyénnek a génkészletnél lényegesen változékonyabb neurális struktúrái is szolgálhatnak a politikai meggyőzést korlátozó tényezőként. Jonas T. Kaplan és munkatársai mágneses rezonanciás képalkotási (MR) vizsgálata amerikai alanyokkal azt mutatta ki, hogy azok a politikai vélekedéseiket (*beliefs*) a külső elmentmondó információk hatására lényegesen nehezebben és kisebb mértékben változtatták meg, mint a nem politikai jellegűeket (Kaplan et al. 2016a). A kísérleti személyek a nézeteikkel ellentétes (azokat megkérdőjelező vagy cáfoló) állításokat olvastak többek között abortuszról, melegházasságról, halálbüntetésről, a fegyvertartás korlátozásáról, a katonai költségvetésről (ezek politikai vonatkozású állítások), a túlnépesedésről, a multivitaminok hasznosságáról, a koleszterin szívre tett hatásáról, a passzív dohányzásról (ezek nem politikai jellegűek), ám ezek közül csak az utóbbi, közvetlen politikai vonatkozással nem rendelkező kijelentések hatottak erősebben és tartósabban a vélekedéseikre (Kaplan et al. 2016a: 7). A *politikai nézetekre jellemző vélekedésváltoztatási-rezisztencia* közvetlenül a kísérlet után és több hét elteltével is kimutatható volt (Kaplan et al. 2016a:

4). A kutatók azt is megállapították – s vélhetően ez áll e rezisztencia mögött –, hogy alanyaik a politikai vélekedéseiket megkérdőjelező állításokra neurális szinten úgy reagáltak, *mintha a testi épségüket fenyegető ingerrel szembesültek volna*. Ugyanis az állítások olvasásakor és értelmezésekor agyuknak azon részei aktiválódtak erősebben (az amygdala, a szigeti lebeny (insula) és az alapállapotú hálózat), amelyek a fenyegetést jelentő fizikális ingerek megjelenésekor kapcsolnak fokozott működésbe (Kaplan et al. 2016a: 7).

A vizsgálat pikantériája, hogy Kaplanék nem konzervatív, hanem liberális beállítódású alanyokat vizsgáltak, s mégis a *fenyegetés* és a *fenyegetettségérzet* ketős jelenségébe botlottak, amely – mint a 3. szakasz elején láthattuk – az evolúciós és a szociálpszichológia szerint az egyik kulcstényezője és fő hajtóereje a csoportkohézió növelésének, illetve gyakran használt hívószava és célpontja napjaink jobboldali megosztó retorikájának.

Érdeemes az ellentmondó állításokra adott reakciók neurális bázisára is vetni egy pillantást. Az amygdala különösen érzékeny a fenyegető és félelmetes fizikális ingerekre, egyfajta félelemfeldolgozó egység és fenyegetésdetektor (Adolphs et al. 1995). Működésének a politikai nézetekhez való kötődését jelzi, hogy konzervatív beállítódásúaknál a jobb féltekében megnagyobbodhat, ami a fokozott félelem- vagy fenyegetettségérzettel függhet össze (Kanai et al. 2011). Az insula vagy szigeti lebeny funkciójában és anatómiailag is kapcsolódik az amygdalához. Undorérzés közben aktiválódik, például kellemetlen szagok, visszataszító látvány vagy az embertársak fintorgó arca láttán (Wicker et al. 2003, Kanai et al. 2011). Az ideológiai meggyőződéseinek ellentmondó állításokat olvasó alany e struktúráinak erősebb aktivitása utal arra, hogy az állítások félelem- és fenyegetettségérzetet váltanak ki benne.

Az alapállapotú hálózat (*default mode network*, DMN) sokféle agyi funkciót ellátásban vesz részt, például a szelf-reprezentációjában, a saját érzelmi állapotról való gondolkodásban, mások érzelmeinek megértésében, a passzív pihenés közbeni képzelgésben, merengésben és még több másban (Andrews–Hannah 2012). Számunkra a DMN legérdekesebb funkciója az, hogy aktiválódik a mélyen hitt vélekedésekhez (*deeply held beliefs*), az alany „szívéhez közeli” nézetekhez (*closely held views*), az egyéni, kulturális vagy nemzeti identitással összefonódó, „szent” (*sacred*) és megmásíthatatlan, vitathatatlan (*non-negotiable*), alapvető értékekhez (*protected values*), illetve a vallásos meggyőzésekhez kötődő agyműködés során is (Kaplan et al. 2016a, 2016b).

A lényegi mozzanat a *mély hitek és az identitás összefonódása*. Hiszen az idegtudományi kutatásokból kezd körvonalazódni és felsejleni, hogy a mély meggyőzéssel vallott *politikai, ideológiai nézeteinket* (részben) ugyanazok az agyi struktúrák és mechanizmusok kezelik, mint *aszemélyes önazonosságunkkal, kulturális hovatartozásunkkal és vallásos hitünkkel* kapcsolatos legalapvetőbb vélekedéseinket. Ez nagyon mély neurális beágyazódást és intenzív védelmet jelent.

Mert az identitással, hovatartozással és világnézettel kapcsolatos *erős neurális védőbástyák* – mondatja velünk az evolúciós pszichológiai logika – nem véletlenül jöttek létre. Egy komplex, csalókat, illetve rivális vagy ellenséges csoportokat is felvonultató társas környezetben nem lett volna adaptív, ha az egyén személyes és csoportidentitását és világnézetét megalapozó vélekedéseit könnyen ki lehetett volna kezdeni külső verbális információkkal. Túlságosan *nagy lett volna az énjének* (szelf) és a hozzá hasonlóan kis erőfeszítéssel meggyőzhető egyénekből álló *csoportnak az instabilitása*: egy önmagukban, hovatartozásukban vagy világnézetükben könnyen elbizonytalanítható tagokból felépülő csoport kohéziója nagyon alacsony lett volna, maga a csoport pedig rövid úton szétesett volna. *A túlzott hiszékenység az egyénre, a csoportjára vagy mindkettőre nézve káros tulajdonság*, ezért az egyén alapvető vélekedéseinek ellentmondó állítások elutasítása hatékony védelmet jelenthetett a manipulációval szemben (Mercier & Sperber 2011, Petersen 2016).

Ez a gondolatmenet és Kaplanék vizsgálati eredményei illeszthetők a hagyományos erkölcsi értékek triádjának és a közös tövükként szolgáló 'hagyományelvűség'személyiségvonás fentebb ismertetett feltételezéséhez is (Koenig & Bouchard 2006, Ludeke et. al. 2013): eszerint a pszichés szinten azonosítható *tekintélyelvű, konzervatív és vallásos attitűd rokonságát a (részben) közös neurális alapstruktúra biztosítaná*. A politikai meggyőződéseket védő eme neurális mechanizmusok erejét mutatja, hogy Kaplanék (2016a) liberális nézeteket valló alanyai esetében is megjelent a fenyegetettségérzés, holott ők a hagyományelvűség személyiségvonásával (s ezenbelül a tekintélyelvű attitűddel) nem rendelkeztek. Másként megfogalmazva: *nem csak a tekintélyelvű beállítódású emberekre jellemző tulajdonság, hogy öntudatlanul is ellenállnak az ideológiai meggyőződéseiktől eltérő információknak és állításoknak* (vö. A szelektív kitettség elmélete, Klapper 1960, Gálik 2019).

Úgy vélem, az egyén ideológiai-politikai meggyőződései valamiféle *általános világgép vagy világnézeti konstrukció* részei, amely hiedelemkomplexumot – *identitásképző és –meghatározó funkciója* miatt – a benne foglalt meggyőződések konkrét tartalmától és a politikai beállítódás irányultságától (ti. konzervatív, liberális ...) függetlenül igyekeznek védeni az emberi agy evolúciós értelemben véve ősi mechanizmusai. Ezek szerint *ez a neurális védőrendszer általános rendeltetésű*, s az egyén *mindenféle erősen vélt „világnézeti” meggyőződését óvja*, legyenek azok akár politikai, akár vallásos jellegűek. Feltehetjük tehát azt is, hogy az itt identitásképzőnek nevezett meggyőződések (pl. vallásos hit, ateisták meggyőződései, politikai világgép)részben közös neurális struktúrákba ágyazódnak (Van Elk & Aleman 2017). Nagyon régi idegrendszeri funkcióról lehet szó, hiszen a vélekedésrezisztencia az emberfélék (és bizonyos mértékig az emberszabásúak) erősen szociális fajában is nagymértékben segíthette a hatékony csoportfenntartást. Annyit tudunk, hogy a vélekedésrezisztencia neurális szubsztrátumául szolgáló alapállapotú hálózatnak (DMN) van előképe az emberré válás előtti korból, többek között a 9-10 millió évvel ezelőtt levált makákóágon:

„A DMN homológját [közös eredetű, anatómiai és funkcionális megfelelőjét] azonosították főemlősökben (pl. makákókban) és azt találták, hogy e hálózat mérete összefügg az állatnak a csoport szociális hierarchiáján belül elfoglalt helyével [...]. Ez arra utal, hogy a DMN egy filogenetikai értelemben véve ősi mechanizmus székhelye, amely a társas kogníció, interakció és koordináció támogatására fejlődhetett ki”. (Van Elk et al. 2017: 367)

4. Összefoglalás, kitekintés

Igyekeztem megmutatni, hogy a tekintélyelvű politikusok megosztó, háborús retorikája az emberi csoportszerveződéssel kapcsolatos, evolúciósan kifejlesztett hajlamainkat használja ki önös céljaira. E retorika a választók egyéni és csoportidentitásának felizzítására apellál, amikor a megszólítottakban fenyegetettségérzetet igyekszik kelteni. A valós vagy fiktív veszélyt észlelve a csoporttagok összezárnak és hajlamosabbakká válnak az erősnek és védelmezőnek tűnő, tekintélyelven kormányzó, hatalmaskodó vezető elfogadására. E mechanizmus túlhajszolása az egyszemélyi kormányzásra törekvő politikusok jól felfogott érdeke, hiszen a társadalom tagjaiban keltett félelem- és fenyegetettségérzés megerősítheti őket népszerűségükben és megszilárdíthatja őket hatalmukban. S mivel a politikai meggyőződéseink megváltoztatására irányuló külső próbálkozásokat (ti. meggyőzés, informálás, cáfolat) hathatós neurális mechanizmusok fékezik és gátolják, és a megosztó retorika a társadalmat egymással élesen szembenálló csoportokra hasítja, szükségesnek látszik egy olyan kommunikációs alternatíva kialakítása, amely képes meghaladni a háborús hangvétellű politikai kommunikációt és csökkenteni a társadalom fenyegetettségérzetét és szétszakítottságát. E stratégia kidolgozására a következő tanulmányomban tesztek kísérletet (l. Pólya, 2019).

Bibliográfia:

Adolphs, Ralphs, Daniel Tranel, Hannah Damasio & Antonio R. Damasio (1995): Fear and the Human Amygdala. *The Journal of Neuroscience*, vol. 15, no. 9, pp. 5879–91.

Alford, John R., Carolyn L. Funk & John R. Hibbing (2005): Are Political Orientations Genetically Transmitted? *American Political Science Review*, vol. 99, no. 2, pp. 153–167.

Andrews-Hanna, Jessica R. (2012): The Brain's Default Network and Its Adaptive Role in Internal Mentation. *Neuroscientist*, vol. 18, no. 3, pp. 251–270.

Benedek István (2019): Üdvözet a győzőnek? A populizmus térhódítása: Szükséges fordulat, múltó korszellem vagy autoriter veszélyforrás? *Jel-Kép*, 2019/2., pp. 27–44.

Bereczkei Tamás (2003): *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris.

Boehm, Christopher (1999): *Hierarchy in the Forest. The Evolution of Egalitarian Behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Castelnovo, Omri, Micha Popper & Danny Koren (2017): The Innate Code of Charisma. *The Leadership Quarterly*, vol. 28, issue 4, pp. 543–554.

Cheng, Joey T., Jessica L. Tracy (2014): Toward a Unified Science of Hierarchy: Dominance and Prestige Are Two Fundamental Pathways to Human Social Rank. In: Cheng, Joey T., Jessica L. Tracy & Cameron Anderson (eds.): *The Psychology of Social Status*. pp. 3–27. New York–Heidelberg: Springer.

Csányi Vilmos (1999): *Az emberi természet*. Budapest: Vince Kiadó.

Csepe György (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó. https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_szociálpszichologia/ch10.html

Craig, Maureen A. & Jennifer A. Richeson (2014a): On the Precipice of a “Majority-Minority” America: Perceived Status Threat From the Racial Demographic Shift Affects White Americans’ Political Ideology. *Psychological Science*, Vol. 25, no. 6, pp. 1189–1197.

Craig, Maureen A. & Jennifer A. Richeson (2014b): More Diverse Yet Less Tolerant? How the Increasingly Diverse Racial Landscape Affects White Americans’ Racial Attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 40, no. 6, pp. 750–761.

Duckitt, John (2006). Differential Effects of Right Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation on Outgroup Attitudes and Their Mediation by Threat from and Competitiveness to Outgroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 32, no. 5, pp. 684–696.

Eaves Lindon, Andrew Heath, Nicholas Martin, Hermine Maes, Michael C. Neale, Kenneth Kendler, Katherine Kirk & Linda Corey (1999): Comparing the Biological and Cultural Inheritance of Personality and Social Attitudes in the Virginia 30,000 Study of Twins and their Relatives. *Twin Research*, vol. 2, no. 2, pp. 62–80.

Ebstein, Richard P., Mikhail V. Monakhov, Yunfeng Lu, Yushi Jiang, Poh San Lai & Soo Hong Chew (2015): Association between the Dopamine D4 Receptor Gene Ex on III Variable Number of Tandem Repeats and Political Attitudes in Female Han Chinese. *Proceedings of the Royal Society B*, vol. 282, issue 1813. doi: <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2015.1360>

Enos, Ryan D. (2014): Causal Effect of Intergroup Contact on Exclusionary Attitudes. *PNAS*, March 11, 2014, vol. 111, no. 10, pp. 3699–3704.

Gálik Mihály (2019): Az egyéni médiafogyasztás és médiahasználat alakulását befolyásoló tényezők a médiatartalmaknak való kitettség változásainak tükrében. *Médiakutató*, 20. évf., 1. sz., pp. 73–83.

Haidt, Jonathan (2008): Morality. *Perspectives on Psychological Science*, vol. 3, no. 1, pp. 65–72.

Harms, Peter D., Marcus Credé, Michael Tynan, Matthew Leon & Wonho Jeung (2017): Leadership and Stress: A Meta-Analytic Review. *The Leadership Quarterly*, vol. 28, pp. 178–194.

Harms, Peter D., Dustin Wood, Karen Landay, Paul B. Lester, & Gretchen Vogelgesang Lester (2018): Autocratic Leaders and Authoritarian Followers Revisited: A Review and Agenda for the Future. *The Leadership Quarterly*, vol. 29, no. 1, pp. 105–122.

Hibbing, John R. & Elizabeth Theiss-Morse (2002): *Stealth Democracy: Americans' Beliefs about how Government Should Work*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Hogan, Robert & Robert B. Kaiser (2005): What We Know about Leadership. *Review of General Psychology*, vol. 9, no. 2, pp. 169–180.

Johnstone, Rufus & Andrea Manica (2011). Evolution of Personality Differences in Leadership. *PNAS*, May 17, 2011, vol. 108, no. 20, pp. 8373–8378.

Kakkar, Hemant & Niro Sivanathan (2017): When the Appeal of a Dominant Leader is Greater than a Prestige Leader. *PNAS*, June 27, 2017, vol. 114, no. 26, pp. 6734–39.

Kanai, Ryota, Tom Feilden, Colin Firth & Geraint Rees (2011): Political Orientations Are Correlated with Brain Structure in Young Adults. *Current Biology*, vol. 21, no. 8, pp. 677–680.

Kaplan, Jonas T., Sarah I. Gimbel & Sam Harris (2016a): Neural Correlates of Maintaining One's Political Beliefs in the Face of Counterevidence. *Scientific reports*, 6, 39589, doi: 10.1038/srep39589.

Kaplan, Jonas T., Sarah I. Gimbel, Morteza Dehghani, Mary Helen Immordino-Yang, Kenji Sagae, Jennifer D. Wong, Christine M. Tipper, Hanna Damasio, Andrew S. Gordon & Antonio Damasio (2016b): Processing Narratives Concerning Protected Values: A Cross-Cultural Investigation of Neural Correlates. *Cerebral Cortex*, vol. 27, no. 2, pp. 1428–1438.

Kimmelmeier, Markus, Eugene Burnstein, Krum Krumov, Petia Genkova, Chie Kanagawa, Matthew S. Hirshberg, Hans-Peter Erb, Grazyna Wiczorkowska & Kimberly A. Noels (2003): Individualism, Collectivism, and Authoritarianism in Seven Societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 34, no. 1, pp. 304–322.

Kessler, Thomas & Christopher J. Cohrs (2008). The Evolution of Authoritarian Processes: Fostering Cooperation in Large-Scale Groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, vol. 12, no. 1, 73–84.

Kirkpatrick, Lee A. & Phillip R. Shaver (1990): Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. 29, no. 3, pp. 315–334.

Klapper, Joseph T. (1960): *The Effects of Mass Communication*. Glencoe, IL: The Free Press.

Koenig, Laura B. & Thomas J. Bouchard Jr. (2006). Genetic and Environmental Influences on the Traditional Moral Values Triad – Authoritarianism, Conservatism, and Religiousness – as Assessed by Quantitative Behavior Genetic Methods. In P. McNamara (ed.): *Where God and Science Meet: How Brain and Evolutionary Studies Alter Our Understanding of Religion*, pp. 31–60), Westport, CN: Praeger

Kurzban, Robert & Mark R. Leary (2001): Evolutionary Origins of Stigmatization: The Functions of Social Exclusion. *Psychological Bulletin*, vol. 127, no. 2, 187–208.

Lewis, Gary J. & Timothy C. Bates (2013): Common Heritable Effects Underpin Concerns over Norm Maintenance and in-Group Favoritism: Evidence from Genetic Analyses of Right-Wing Authoritarianism and Traditionalism. *Journal of Personality*, vol. 82, issue 4, pp. 297–309.

Ludeke, Steven, Wendy Johnson & Thomas J. Bouchard Jr. (2013): “Obedience to Traditional Authority:” A Heritable Factor Underlying Authoritarianism,

Conservatism and Religiousness. *Personality and Individual Differences*, vol. 55, pp. 375–380.

Ludeke, Steven (2016): Authoritarianism: Positives and Negatives. In: V. Zeigler-Hill & D. K. Marcus (eds.): *The Dark Side of Personality: Science and Practice in Social Personality, and Clinical Psychology*, pp. 231–250). Washington, DC: American Psychological Association.

McCourt, Kathryn, Thomas J. Bouchard Jr., David T. Lykken, Auke Tellegen & Margaret Keyes (1999): Authoritarianism Revisited: Genetic and Environmental Influences Examined in Twins Reared Apart and Together. *Personality and Individual Differences*, vol. 27, 985–1014.

McDermott, Rose & Peter K. Hatemi (2018): To Go Forward, We Must Look Back: The Importance of Evolutionary Psychology for Understanding Modern Politics. *Evolutionary Psychology*, April-June 2018, pp. 1–7.

Mendez, Mario F. (2017): A Neurology of the Conservative-Liberal Dimension of Political Ideology. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, vol. 29, no. 2, pp. 86–94.

Mercier, Hugo & Sperber, Dan (2011): Why Do Humans reason? Arguments for an argumentative theory. *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 34, no. 2, pp. 57–74.

Mérték Médiaelemző Műhely (2018): *A politikai tájékozódás forrásai Magyarországon 2018*. Budapest: Mérték Médiaelemző Műhely és a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet. <https://mertek.eu/wp-content/uploads/2018/11/A-politikai-tajekozodas-forrasai-Magyarorszagon-2018.pdf>

Newman, Nic, Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos, David A. L. Levy & Rasmus Kleis Nielsen (2018): *Digital News Report 2018*. Reuters Institute for the Study of Journalism, <http://www.digitalnewsreport.org/>

Peeters, Guido & Janusz Czapinski (1990): Positive-Negative Asymmetry in Evaluations: The Distinction between Affective and Informational Negativity Effects. *European Review of Social Psychology*, vol. 1, no. 1, 33–60.

Petersen, Michael B. (2016): Evolutionary Political Psychology. In Buss, D. M. (ed.): *Handbook of Evolutionary Psychology*, vol. 2. pp. 1084–1102, Hoboken, NJ: Wiley.

Pólya Tamás (2019): Meghaladható-e a tekintélyelvű politikai vezetők megosztó retorikája? Evolúciós pszichológiai elemzés és kommunikációs stratégiái vázlat I., *Médiakutató*, 2019. Tél, XX. évf. 4. sz.

Polyák, Gábor, Szávai Petra & Urbán Ágnes (2019): A politikai tájékozódás mintázatai. *Médiakutató*, 20. évf., 2. sz., pp. 63–80.

Shultz, Susanne, Christopher Opie, & Quentin D. Atkinson (2011): Stepwise Evolution of Stable Sociality in Primates. *Nature*, vol. 479, pp. 219–222.

Smith, Eliot R. & Diane M. Mackie (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.

Smith, Eliot R., Diane M. Mackie & Heather M. Claypool (2015): *Social Psychology*. (4th ed.) New York–London: Psychology Press.

Smither, Robert D. (1993): Authoritarianism, Dominance, and Social Behavior: A Perspective from Evolutionary Personality Psychology. *Human Relations*, vol. 46, no. 1, 23–43.

Snow, Charles P. (1959/2012): *The Two Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tajfel, Henri (1982): Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*, vol. 33, pp. 1–39.

Tooby, John & Leda Cosmides (2015): Conceptual Foundations of Evolutionary Psychology. In Buss, D. M. (Ed.): *The Handbook of Evolutionary Psychology*, Second edition. Volume 1: Foundations, pp. 3–87. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Tóth Balázs & Csányi Vilmos (2017): *Hiedelmeink. Az emberi gondolatok építőkövei*. Budapest: Libri.

Van Elk, Michiel & André Aleman (2017): Brain Mechanisms in Religion and Spirituality: An Integrative Predictive Processing Framework. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, vol. 73, pp. 359–378.

Van Vugt, Mark (2006): Evolutionary Origins of Leadership and Followership. *Personality and Social Psychology Review*, vol. 10, no. 4, pp. 354–371.

Van Vugt, Mark, Robert Hogan & Robert B. Kaiser (2008): Leadership, Followership, and Evolution: Some Lessons from the Past. *American Psychologist*, vol. 63, no. 3, pp. 182–196.

Von Rueden, Christopher & Mark Van Vugt (2015): Leadership in Small-Scale Societies: Some Implications for Theory, Research, and Practice. *The Leadership Quarterly*, vol. 26, issue 6, pp. 978–990.

Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Szociológiai kategóriatan.* (ford. Erdélyi Ágnes) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Wicker, Bruno, Christian Keysers, Jane Plailly, Jean-Pierre Royet, Vittorio Gallese & Giacomo Rizzolatti (2003): Both of Us Disgusted in *My Insula*: The Common Neural Basis of Seeing and Feeling Disgust. *Neuron*, vol. 40, issue 3, pp. 655–664.

Jegyzetek

1 A kifejezés a jelenség társadalmilag nehezen kezelhető mivoltára utal, vö. a klímaváltozásról szóló *Kellemetlen igazság* (2006, rendezte Davis Guggenheim).

2 A 3.1. szakaszban mondottak alapján megjegyezhetjük, hogy egy, a vertikális kollektivizmus jellemezte társadalomban a korruptnak és önzőnek látszó, tekintélyelvű vezető és köreinek gátlástalan meggazdagodása nem feltétlenül fogja kiváltani a vezető híveinek kritikáját (sőt, még lelkesen támogathatják is), *mivel csoporttagként úgy érezhetik, hogy az erőforrás-átcsoportosítás a csoport érdekében történik.*

3 A politikai populizmus identitásképző szerepét tárgyalják a politikatudományi diskurzusban is. Lásd Benedek István (2019) kitűnő tanulmányát, amely értelmezhető a jelen evolúciós pszichológiai beszédmód politikatudományi párjaként is. Benedek *a populizmus ideológiailag semleges felfogását* vázolja, amely szerint a populista *csoporthétköz* (ez utóbbi a mi a terminusunk) nélkülözhetetlen a demokrácia tömegebázisának megteremtéséhez, viszont azzal a veszéllyel fenyeget, hogy egyes antidemokratikus populista politikai erők a tekintélyelvű berendezkedés felé kormányozzák a demokráciát (29. o.), és „vitathatatlan morális értékek és identitásformák közötti konfliktusok” alakulnak ki (Benedek 2019: 32). Az evolúciós pszichológiai megközelítés keretében pontosan az ilyen, „megkérdőjelezhetetlen”, mély hitek lényegi szerepére utalok a szövegben több helyen is.

4 Például az is világossá válik, hogy globális migrációs folyamatok zajlása közben miért tehet szert jelentős népszerűsége az etnikai alapú nemzet megőrzésének szükségességére hivatkozó politikai retorika egy-egy európai országban.

5 McDermott és Hatemi szövege az egyesült államokbeli helyzetből indul ki. Közép-európai tapasztalataink azt mutatják, hogy ugyanez a törzsi hangvételelű politizálás erős hatalmi (kormánypárti, egyszemélyi vezetői...) ellenőrzés alatt álló közszolgálati médiumokban is megvalósítható, és roppant hatékony lehet, ha a szavazásra jogosultak jelentős hányada használja e médiumokat fő hírforrásként.

6 „@realDonaldTrump” fiók, 2019. 08. 03-i adat.

7 Társadalmi szintű, nehezen visszafordítható visszaélési és csalási jelenségekről lásd Benedek leírását: „[...] ez a megközelítés a populizmust [...] mélyen

autoriter jelenségnek látja, amely csupán egy titkolt *elitcsere*, ahol a nép csak egy manipulált módon felhasznált eszköz [...]. A populisták hatalomra kerülve [... folytatják ...] polarizáló és moralizáló politikájukat, felforgatják a liberális demokráciát és a jogállamiságot. Diszkriminatív legalizmust ('a barátaimnak mindent, az ellenségeimnek a törvényt') és klientúra-rendszert vezetnek be, [...] elnyomják a civil társadalmat [...]. Végeredményben elfoglalják az államot, sőt az egész társadalmat, végső soron pedig a demokratikus homlokzat mögött, hatalmuk konzerválása érdekében, egy rendkívüli mértékű és szisztematikusan egyenlőtlen játékteret [...] hoznak létre. Napjainkban így az *autoriter populizmus* [...] és a *populista autoritarianizmus* [...] felemelkedésének vagyunk szemtanúi, különösen térségünkben" (Benedek 2019: 38).